

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ ТА ФІНАНСОВИЙ КОНСАЛТИНГ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Нечипорук Л.В.¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-157-2-17>

Анотація. Доведено, що забезпечення фінансової грамотності населення є досить актуальним завданням в Україні, що пояснюється: інверсійністю економічної трансформації (протилежністю переходів від загального одержавлення власності до розвитку різноманіття її форм, від державної монополії до включення конкурентних принципів, від директивно-планових цін до вільного ціноутворення і т. ін.) та поширенням глобалізації як складного, багатогранного процесу, який охоплює усі боки суспільного розвитку і втілюється у зростаючій взаємозалежності країн світу в результаті формування єдиного всевітнього господарського організму. Визначено, що у процесі розгортання фінансової глобалізації посилюються ознаки фінансової нестабільності: зміна валютних режимів; зростання обсягів міжнародних потоків капіталу, обсягів ризикових операцій, збільшення швидкості поширення інформації; якісні зміни у структурі міжнародних потоків капіталу, що спричинили мобільність капіталів; приналежність суб'єктів фінансового ринку до різних національних економічних систем, що збільшує рівень ризику фінансових операцій та зумовлює зростання нестабільності глобального фінансового простору.

Доведено посилення ролі фінансового консалтингу в контексті розвитку ринку фінансових послуг та уточнено, що під фінансовим консалтингом розуміють комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності фінансового управління та вирішення таких основних завдань: формування фінансової політики; проведення фінансової експертизи; пошук джерел фінансових ресурсів; аналіз і підвищення поточної фінансової ефективності діяльності суб'єктів господарювання; зміцнення фінансового становища, досягнення фінансової стій-

---

¹ доктор економічних наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

кості і незалежності суб'єктів господарювання; оптимізація управління капіталом організації; оптимізація фінансових відносин з клієнтами і кредиторами, з господарюючими суб'єктами, державними органами; оптимізація управління податками, бухгалтерського та управлінського обліку; упровадження передових методів фінансового менеджменту в умовах невизначеності та ризиків.

Ключові слова: фінанси, ринок фінансових послуг, фінансова інклюзія, фінансова грамотність, фінансовий консалтинг.

Вступ. В умовах емерджентної економіки населення знаходиться в оточенні нових інститутів, діяльність яких раніше не була характерною, і це породжує невизначеність дій та потребує нових навичок та вмій, що вимагає як відповідного підвищення грамотності населення, так і розвитку фінансового консалтингу. Складність ситуації поглиблюється процесами глобалізації, що характеризується як єдність двох процесів: глобалізації ринків (ресурсів, товарів і послуг) та глобалізації економічних форм (тобто формування транснаціональних операторів, збільшення організаційних структур економіки, утворення глобальних мереж) та вимагає адекватної фінансової інклюзії.

Узагальнення теоретичних досліджень фінансової інклюзії, серед яких, зокрема: роботи Д. Пірса (D. Pearce) [1], Л. ДеКокера (L. De Koker), Н. Йенчш (N. Jentzsch) [2], Д. Анзоатеґі (D. Anzoategui), А. Демирґзз-Кунт (A. Demirgüç-Kunt), М.С. Мартнез Перна (M.S. Martinez Pería) [3], С. Аггарвал (S. Aggarwal), Л. Клаппер (L. Klapper) [4], З.А. Гані (Z.A. Ghani) [5], С. Гокарн (S. Gokarn) [6] та ін., було висвітлено на першому форумі з фінансової інклюзії в Україні. Запропоновано розглядати фінансову інклюзію як рівний доступ та використання фінансових продуктів та послуг, які: прийнятні за ціною; відповідають потребам домогосподарств та підприємств; доступні для всіх сегментів суспільства незалежно від доходу та місця проживання; надаються представниками фінансового сектору відповідально та екологічно для всіх учасників процесу. Учасники форуму дійшли висновку, що формування фінансово включеного суспільства потребує: доступності фінансових послуг, фінансової грамотності суб'єктів господарювання та їхньої готовності до реалізації нового досвіду, відповідного

рівня захисту прав споживачів, що безпосередньо впливає на довіру до фінансових інститутів.

Щодо проблеми фінансової грамотності населення, то Глобальний центр дослідження фінансової грамотності (Global Financial Literacy Excellence Center, GFLEC) в Університеті Джорджа Вашингтона визначив, що в усьому світі лише кожен із трьох дорослих людей демонструє розуміння основних фінансових концепцій, а отже, мільярди людей не готові до швидких змін фінансової архітектури. І хоча на державному рівні спостерігається намагання збільшити доступ населення до банківських рахунків та інших фінансових послуг, це не може забезпечити очікуваного результату через відсутність у людей необхідних фінансових навичок та може, навпаки, легко призвести до їхніх високих боргів і неплатоспроможності. Отже, закономірно, що: 1) урядом США було створено Комісію з фінансової грамотності та освіти (Financial Literacy and Education Commission), спеціалізований Інтернет-ресурс, а також Консультативну раду з фінансової грамотності при Президентові США; 2) Комісією Європейського Союзу та Організацією економічного співробітництва і розвитку (OECD) актуальним завданням суспільного розвитку поряд з фінансовою освітою і захистом прав споживачів фінансових послуг було визнано підвищення фінансової грамотності населення. Фінансово грамотне населення кожного місяця веде облік видатків та доходів родини; не формує боргів, що не може покрити своїми потенційними доходами, хоча й може скористатися кредитом; фінансово планує перспективу, оцінюючи можливість непередбачених обставин у житті; готується до виходу на пенсію, реалізуючи свої особисті фінансові плани; споживає фінансові продукти та послуги, здійснюючи раціональний вибір в умовах обмежених ресурсів.

Національний банк України в 2012 р. започаткував комплексний проект із підвищення рівня фінансової грамотності населення України, до реалізації якого залучені державні органи та установи, банківські асоціації, банки, громадські організації, вищі навчальні заклади, іноземні партнери. Метою проекту є заохочення громадян до участі в ефективному управлінні власним бюджетом, прийняття зважених фінансових рішень відповідно до життєвих обставин [7].

1. Фінансова грамотність населення як передумова фінансової інклюзії

Проблеми фінансової грамотності населення особливо актуалізуються внаслідок невизначеності та ризиків у діяльності суб'єктів господарювання. Уточнимо, що ситуація невизначеності характеризується тим, що ймовірність настання результатів рішень або подій у принципі не може бути встановлено. Ситуацію ризику можна охарактеризувати як різновид невизначеності, коли настання тієї чи іншої події ймовірне, причому існує об'єктивна можливість кількісно оцінити відповідну ймовірність. Зауважимо, що забезпечення фінансової грамотності населення є досить актуальним завданням в Україні, що пояснюється певними передумовами, серед яких: інверсійність економічної трансформації, що передбачає протилежні переходи від загального одержавлення власності до розвитку різноманіття її форм, від державної монополії до включення конкурентних принципів, від директивно-планових цін до вільного ціноутворення і т. ін. У класичному типі формування ринку названі перетворення здійснюються у протилежному порядку. У структурі ринкової трансформації пропонується виокремлювати такі трансформаційні потоки, як основний процес – первинне накопичення капіталу; переструктурування економіки відповідно до нових закономірностей її функціонування; соціалізація економіки, що включає соціалізацію власності, праці та результатів виробництва.

Зазначимо, що, наприклад, інверсійність формування страхового ринку тривалий час визначали: 1) поширення псевдострахових операцій, ознаками яких є не стільки надання страхового захисту, скільки використання для податкової оптимізації та тіньових фінансових схем (у тому числі виведення капіталів за кордон); 2) вплив трансакційних витрат на тарифну політику страхових компаній. У цілому *передумовами зростання трансакційних витрат* є: адміністративно-бюрократична система створення та ліцензування компаній, низький рівень довіри за відсутності гарантій юридичного захисту суб'єктів господарювання; нестабільний валютний курс, який спричиняє знецінення активів; недосконалість механізму реалізації прав власності. У складі цих витрат встановлено: *явні трансакційні витрати* (витрати пошуку, придбання та архівації інформації; витрати придбання і закріплення

прав власності страхових організацій; витрати захисту прав власності суб'єктів страхових відносин) і *неявні трансакційні витрати* (витрати використання невірної або помилкової інформації, що ведуть до збитків, втрати частини вкладених активів, падіння попиту на страхові послуги). Чинниками, що сприяють зростанню трансакційних витрат на українському страховому ринку, ми визнаємо: неефективну державну політику у сфері страхування (у тому числі адміністративно-бюрократичну систему створення та ліцензування страхових компаній, а також збирання й подання документів під час одержання страхового відшкодування); низький рівень довіри до виконання страховими компаніями своїх зобов'язань; нестабільні грошовий обіг і валютний курс, що спричиняє знецінення активів страховиків; високу вартість економічної інформації; слабкість у реалізації прав власності та страхового законодавства, що не дає змоги забезпечити відповідальність страховика; відсутність гарантій юридичного захисту страхувальників. Зважаючи на зазначене, відзначимо вразливість населення щодо споживання якісних фінансових послуг за умов відсутності фінансово грамотного підходу до їх вибору з безлічі пропозицій.

Необхідність підвищення фінансової грамотності населення також зумовлюється поширенням глобалізації як складного, багатогранного процесу, який охоплює усі боки суспільного розвитку і втілюється у зростаючій взаємозалежності країн світу в результаті формування єдиного всесвітнього господарського організму. У процесі піднесення фінансової глобалізації розгортаються такі передумови фінансової нестабільності: зміна валютних режимів; зростання обсягів міжнародних потоків капіталу, обсягів ризикових операцій, збільшення швидкості поширення інформації; якісні зміни у структурі міжнародних потоків капіталу, що спричинили мобільність капіталів; приналежність суб'єктів фінансового ринку до різних національних економічних систем, що збільшує рівень ризику фінансових операцій та зумовлює зростання нестабільності глобального фінансового простору.

Головним ризикоутворюючим чинником фінансової системи в умовах глобалізації визнають поширення ознак ринкової економіки як самоорганізуючої системи на все світове господарство. Другий тип ризиків фінансової глобалізації пов'язують із мережевими структурами фінансових і організаційних систем, а саме: несиметричним

розподілом інформації, яка лише на перший погляд є надмірною, а в реальній дійсності доступна не для всіх і розповсюджується нерівномірно. До того ж слід зазначити, що інформація поміж вузлами мережевої системи (фінансовими центрами) обертається в режимі реального часу, унаслідок чого порушення в одній частині системи миттєво поширюється на всю систему.

Виникає парадокс: участь в інформаційно-фінансовій системі за умов недостатності інформації зумовлює нестійкість розвитку та кризи, а неучасть позбавляє надії на розвиток у межах ринкової економіки. Фінансова глобалізація стала двигуном розвитку світової економіки, рівень якої досяг певної зрілості, про що свідчать валютно-фінансові кризи, які підтверджують високий рівень фінансової взаємозалежності, що розгортається по трьох основних напрямках: 1) інтернаціоналізація фінансових послуг із проникненням в економіку країн, що розвиваються, іноземних банків та інших фінансових установ; 2) зростання міжнародних потоків акціонерного капіталу, ураховуючи прямі іноземні інвестиції, обсяг яких останнім часом був більше, ніж потоки боргових обов'язків; 3) посилення потоків боргових обов'язків, головними індикаторами яких є рівні процентних ставок і валютні курси.

Експерт зі світових фінансів Бруні Рочча Фульчері наголошує на можливості таких методичних припущень: гео економічний та геофінансовий вибір базується на оцінці довгострокової перспективи та налаштований на збереження інструментів саморозвитку (*tuot court*); глобалізація фінансового ринку зробила фінансові ресурси невизначеними, а тому геофінансовий вибір налаштований не на встановлення їх належності, а на посилення здатності «країни-системи» їх використовувати; фінансові ресурси обмежені, а тому є неминучою боротьба за їхні джерела; із гео економічного погляду критерій економічності використання цих ресурсів є недостатнім і доповнюється критерієм небезпечності. Якщо використання таких ресурсів стає основою загроз для «країни-системи», посилює потенціал конкурента, то виникає потреба відмови від джерел цієї фінансової «сировини»; геофінанси опрацьовують питання розвитку таких технологій для «країни-системи», які забезпечать найбільшу додану вартість від використання фінансових ресурсів [8].

Фінансова глобалізація спричиняє появу глобального фінансового ринку; упровадження глобальних фінансових стратегій транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків; вільне переміщення капіталів між країнами і регіонами світу; створення системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів, що, своєю чергою, породжує поширення мережевої економіки (networked economy) як якісно нової форми економічного порядку, яка починає витіснити ієрархічні та ринкові форми з обслуговування економічних відносин. У науковій літературі можна зустріти різні визначення поняття «мережі» – від трактування його як синоніму понять «стратегічні альянси», «скупчення», «спільні підприємства», «промислові райони» тощо до розгляду його як комплексу взаємопов'язаних вузлів, конкретний зміст кожного з яких залежить від характеру певної мережевої структури. Ураховуючи, що першорядним чинником виробництва мережевої економіки є інформація та знання, а основою сталого розвитку економічної системи є інформаційно-цифрові технології, то серед основних умов її формування та розвитку виокремлюють: розвиток і розповсюдження Інтернет-технологій (умовою існування мережевої економіки є інформаційно-комунікативне середовище, яке створене та підтримується глобальною мережею Інтернет); наявність у критичної маси економічних агентів і відповідної інфраструктури, яка робить можливою їхню діяльність; нові інструменти (можливість виникнення яких зумовлена глобальними комунікаціями) для реорганізації форм спільної діяльності людей, що використовуються для розроблення принципів мережевої організації; зростання ефективності різноманітних видів економічної інфраструктури через використання можливостей Інтернет-технологій, що зумовлює модернізацію інфраструктури економіки і створення мережевих інституційних структур.

Глобальний фінансовий капітал через гнучкі мережі формує особливі економічні відносини, у котрих виробничі відносини трансформуються в господарські зв'язки, здатні розв'язати суперечності існуючих відносин шляхом узгодження інтересів господарюючих суб'єктів. Предметом узгодження цих суб'єктів є трансакції і спроби підвищення ефективності через скорочення трансакційних витрат. Пропонуємо розглянути вплив формування мережевої економіки на трансакційні витрати на прикладі страхової діяльності (табл. 1).

**Вплив формування мережевої економіки
на транзакційні витрати страхової діяльності**

Властивості	Зміст властивостей мережевої економіки	Вплив властивостей мережевої економіки на транзакційні витрати суб'єктів страхової діяльності	
		Зміни у страховій діяльності	Зміни в транзакційних витратах
Комплементарність і стандартність	Значно розширюють можливості використання мережевого блага через взаємодію і комунікації учасників мережі.	Створюються агентські мережі страховиків, розгортаються різні моделі співпраці банків та страхових компаній (bancassurance). Відбувається стандартизація умов страхування, що пропонує агентська мережа певного страховика.	З одного боку, можливості використання мережевого блага через взаємодію і комунікації учасників мережі забезпечують скорочення транзакційних витрат, а з іншого – можуть зростати витрати щодо закріплення прав власності страхових організацій на їхні страхові продукти (комунікація учасників мережі може сприяти втраті прав власності суб'єктів страхових відносин).
Зовнішні мережеві ефекти	Із залученням кожного додаткового суб'єкта до мережі її цінність значно збільшується для інших учасників. За об'єднання маленьких локальних мереж в одну різко зростає їх цінність.	Агентська мережа розширюється за рахунок відкриття ще нових відділень у різних регіонах.	Чим більше регіональне покриття має страхова компанія, тим меншими є її витрати пошуку, придбання та архівації інформації; більшою є її ринкова вартість. Агентська мережа, яка має гідний страховий портфель, нарощує свою цінність та може стати об'єктом купівлі та продажу на страховому ринку.

Collective monograph

(Закінчення таблиці 1)

Властивості	Зміст властивостей мережевої економіки	Вплив властивостей мережевої економіки на транзакційні витрати суб'єктів страхової діяльності	
		Зміни у страховій діяльності	Зміни в транзакційних витратах
Ефект пастки	Стандартність і кваліфікаційність мережевих благ роблять залежними своїх споживачів від певного стандарту і мережі.	Можливості страхувальника щодо вибору прийнятної за якістю та вартістю (страховим тарифом) страховою послугою, що пропонується на добровільній основі, можуть бути вкрай незначними, наприклад через обмежену кількість акредитованих у банку страховиків та намагання самих банків диктувати їм власні умови щодо страхової послуги.	У деяких випадках такий стан речей може призвести до того, що буде використано не найефективніший і не найкорисніший стандарт даного споживача. Цей ефект сприяє розвитку мережі зсередини, тому що споживачі, які не можуть від неї відмовитися, починають її вдосконалювати і розвивати, а отже, і скорочувати транзакційні витрати.
Економія на масштабі виробництва	Цей ефект у випадку з мережевими виявляється набагато ефективніше: витрати на виробництво першої одиниці такого блага є значно вищими, ніж наступних.	Електронні та мережеві технології забезпечують те, що масштаби здійснення угод мають наднаціональний характер, зменшуючи, відповідно, витрати на одиницю страхової послуги.	Транзакційні витрати зменшуються за рахунок мінімізації витрат копіювання інформації, які зводяться майже до нуля.

Джерело: складено автором

Спостерігається плив мережевої економіки на страхову діяльність, що можна відстежити через такі форми прояву її властивостей:

– компліментарність і стандартність – створюються агентські мережі страховиків, розгортаються різні моделі співпраці банків та страхових компаній (bancassurance), відбувається стандартизація умов страхування, що пропонує агентська мережа певного страховика;

– зовнішні мережеві ефекти – за рахунок відкриття нових відділень у різних регіонах розширюється агентська мережа (чим більше регіональне покриття та гідний страховий портфель має страхова компанія, тим більшою є її ринкова вартість та можливість стати об'єктом купівлі та продажу на страховому ринку);

– ефект пастки – можливості страхувальника щодо вибору прийнятної за якістю та вартістю (страховим тарифом) страхової послуги, що пропонується на добровільній основі, можуть бути вкрай незначними, наприклад через обмежену кількість акредитованих у банку страховиків та намагання самих банків диктувати їм власні умови щодо страхової послуги;

– економія на масштабі виробництва – електронні та мережеві технології забезпечують те, що масштаби здійснення угод мають наднаціональний характер, а витрати страховика зводяться майже до мінімуму.

В умовах формування мережевої економіки в Україні виявляються тенденції до зміни попиту на масові страхові продукти, зміни їхніх традиційних форм і видів. Якщо на розвинутих зарубіжних ринках це зумовлено, в першу чергу, максимальним задоволенням потреб страхувальників, то в Україні скорочення загальних темпів приросту страхових премій (окрім циклічних наслідків) викликано декількома факторами. По-перше, позначився «ефект масштабу», і ринок просто не спроможний зростати далі такими самими високими темпами, як у попередні роки. По-друге, на скорочення загальних темпів приросту страхових премій істотно вплинуло прагнення ліквідувати псевдострахування. Водночас позитивну роль щодо розвитку ринку страхових послуг України може відіграти поширення інноваційності бізнес-процесів, які за умов глобалізації ринку страхових послуг частіше за все імпортуються з-за кордону та набувають поширення через діяльність транснаціональних страховиків, а саме: розроблення інноваційних страхових продуктів та послуг; опрацювання інноваційних техноло-

гій супроводу страхового продукту (послуги); автоматизація шляхом упровадження інформаційних технологій, франчайзинг, онлайн-продажі (Інтернет-магазини страхових послуг), створення нових каналів збуту страхових послуг шляхом упровадження інноваційних методів страхового маркетингу, серед яких – Call-центр, Інтернет, WAP, СМС, Skype, використання соціальних мереж Facebook та ін.; інноваційні методи організації та управління бізнес-процесами на основі автоматизації (Digital стратегії у страхуванні).

Отже, мережева економіка – це якісно нова форма економічного порядку, яка починає витісняти ієрархічні та ринкові форми з обслуговування економічних відносин в умовах глобалізації. Водночас мережева економіка – це діяльність, що здійснюється за допомогою електронних мереж, вона ґрунтується на виробництві та розподілі мережевих благ, корисність яких виявляється виключно через мережеві зв'язки, властивостями яких є: комплементарність, стандартність; мережеві зовнішні ефекти; ефекти пастки (lock-in-effect), економія на масштабі. Мережева економіка ґрунтується на виробництві та розподілі мережевих благ (серед них можуть бути й ті, що створюються у фінансовому секторі економіки), корисність яких виявляється виключно через мережеві зв'язки, властивостями яких є: комплементарність, стандартність, мережеві зовнішні ефекти, ефекти пастки (lock-in-effect), економія на масштабі виробництва.

Для населення дуже важливо усвідомити, що мережева економіка – це не лише якісно нова форма економічного порядку, яка починає витісняти ієрархічні та ринкові форми з обслуговування економічних відносин, а й певна діяльність, що може набувати поширення й у фінансовому секторі економіки. Відзначимо, що ця проблема є глобальною, тому не випадково Організацією економічного співробітництва та розвитку (далі – OECD), до складу якої входять понад 100 країн (240 державних установ), зацікавлених у фінансовій освіті своїх громадян, започатковано глобальний проєкт із фінансової просвіти в 2002 р. Україна налагодила постійне та плідне співробітництво з OECD. У 2008 р. з метою розвитку та обміну знаннями та досвідом з фінансової просвіти між членами OECD створила INFE. Національний банк України з 01 січня 2014 р. став повноправним членом Міжнародної мережі фінансової просвіти OECD/INFE, відповідно до вимог

якої індекс фінансової грамотності складається з балів за фінансові знання (наприклад, базових понять відсотків, інфляції), ставлення до питань, які стосуються фінансів (наприклад, короткострокове або довгострокове мислення) і фінансової поведінки (наприклад, фінансове планування, здійснення заощаджень).

Згідно з даними дослідження (проводилося відповідно до проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору» з 10 по 26 серпня 2021 р. методом особистих інтерв'ю із загальнонаціональною репрезентативною вибіркою 2 040 респондентів віком 18–79 років, статистична похибка не перевищує 2,2%), рівень обізнаності про фінансові продукти населення України наближається до середнього показника для країн OECD: 79% українців знають як мінімум про п'ять фінансових продуктів. Водночас рівень користування українцями фінансовими послугами нижче, ніж у країнах OECD. Лише 57% українців купували фінансові продукти протягом останніх двох років порівняно із 60% у 2018 р. Це значно нижче середнього рівня користування фінансовими послугами в країнах OECD. Рівень фінансової грамотності є найнижчим у віковій групі українців 18–24 років. Другий найнижчий показник – у віковій групі 60+ [9].

Відзначимо, що така ситуація потребує негайного виправлення. Певні кроки вже зроблено. Так, із 2020 р. НБУ почав впроваджувати стратегію підвищення фінансової грамотності населення України [10].

Ураховуючи те, що дослідження показало, що рівень фінансової грамотності є найнижчим у вікових групах 18–24 років та 60+, що він залежить від рівня доходу і освіти, то, на нашу думку, слід приділити значну увагу: 1) формуванню елементів фінансових знань та компетентостей у закладах вищої освіти; 2) сприянню розвитку фінансового консультування як окремої сфери діяльності.

Сформулюємо наше бачення щодо напрямів рішення означених завдань. Виклики сучасності акцентують увагу на тому, що знання, які отримують майбутні фахівці, повинні мати для них особистий сенс. Цьому можуть посприяти коучингові технології та інструменти, а саме: самостійна робота та творчі завдання, самоперевірка та взаємоперевірка в малих групах, відкриті питання тощо. Метою коучингу в освіті є створення умов для максимального розкриття потенціалу майбутніх фахівців, свідомого засвоєння знань, набуття навичок та вмій.

Відповідно до найкращих практик оптимальним є навчання на робочому місці. Заклади вищої освіти демонструють приклади створення таких робочих місць, приймаючи виклики сучасності, що породжують потребу у кваліфікованих фахівцях, які вміють самостійно мислити, осягати суть речей і знаходити способи вирішення наявних протиріч.

Під час викладання таких навчальних дисциплін, як «Економічна теорія», «Фінансова система», «Ринок фінансових послуг», «Ризик-менеджмент», «Страховий захист бізнесу», «Фінансовий бізнес-консалтинг», здійснюється моделювання ситуацій, які можуть виникнути у фахівця з бізнес-економіки на робочому місці. Усі навчальні дисципліни взаємопов'язані та доповнюють одна одну. Під час вивчення економічної теорії студент узнає, що ресурси обмежені. У процесі вивчення складників фінансової системи робиться акцент, що фінансові ресурси не є винятком, що вони є обмеженими в усіх суб'єктів економіки, які намагаються максимізувати свою вигоду, що й зумовлює певні варіанти фінансової поведінки (від визначення фінансових цілей на короткострокову, середньострокову, довгострокову перспективу до пошуку алгоритмів оптимізації бюджетування з використанням інструментів фінансового ринку та страхового захисту).

Для підвищення фінансової грамотності населення вікової групи 60+ (університети в Україні вже мають практику реалізації проєктів для людей похилого віку) потребується вивчення основ сучасної теорії та практики діяльності суб'єктів ринків фінансових послуг, що зумовлює необхідність викладання навчальної дисципліни «Практична діяльність на ринках фінансових послуг». Актуальність означеної дисципліни зумовлюється тим, що, будучи чутливим до постійних економічних спадів як на глобальному, так і на місцевому рівнях, банківський та фінансовий сектори України є мінливими та значно зрегульованими. У процесі викладання означеної навчальної дисципліни слід зосередити увагу на таких проблемах, як: сучасний стан та тенденції розвитку ринків фінансових послуг; загальні принципи побудови системи страхування, юридичний супровід ризикового страхування, страхування життя та пенсій: економічний та юридичний складники надання послуг фінансовими компаніями та іншими кредитними установами; організаційно-правові засади діяльності недержавних пенсій-

них фондів. Під час вивчення означеної дисципліни, тематичний план якої представлено в табл. 2, повинні бути сформовані:

Таблиця 2

**Тематичний план навчальної дисципліни
«Практична діяльність на ринках фінансових послуг»**

Тема	Зміст	Забезпечення практичної спрямованості
Сучасний стан та тенденції розвитку ринків фінансових послуг в Україні	Фінансові послуги: сутність та види. Ринки фінансових послуг: особливості та тенденції їхнього розвитку в Україні. Вимоги законодавства до фінансових послуг та державного регулювання ринків фінансових послуг. Основні напрями державного регулювання та контролю за діяльністю ринків фінансових послуг.	Ділова гра «Об'єкти та ризики в діяльності підприємств та пропозиції на ринку страхових послуг щодо управління ними».
Загальні принципи побудови системи страхування	Функції та принципи страхування. Сфери застосування страхування. Страховики та страховальники, їхні права та обов'язки. Форми, види та об'єкти страхування. Поняття страхового ризику та страхового випадку. Страхові виплати, тарифи, платежі. Перестраховання як метод забезпечення фінансової надійності. Об'єднання страховиків, їхні функції та повноваження. Стан розвитку страхування в Україні.	Case-study «Ризики в діяльності домогосподарства».
Ризикове страхування	Особисте страхування, його сутність, призначення і види. Особливості страхування майна та відповідальності юридичних і фізичних осіб. Автотранспортне страхування. Страхування відповідальності автовласників. Страхування вантажів. Страхування фінансово-кредитних ризиків. Страхування від нещасних випадків. Медичне страхування. Професійна відповідальність і необхідність її страхування	Ділова гра «Оптимізація умов страхового захисту майна домогосподарства».

Collective monograph

(Закінчення таблиці 2)

Тема	Зміст	Забезпечення практичної спрямованості
Страховання життя та пенсій	Особливості та види страхування життя. Особливості страхування на дожиття і на випадок смерті. Пенсійне страхування життя.	Ділова гра «Оптимізація умов страхового захисту життя членів родини».
Організаційно-економічні засади надання фінансових послуг фінансовими компаніями та іншими кредитними установами	Фінансові компанії та інші кредитні установи – учасники фінансового ринку України. Фінансові нормативи діяльності кредитних спілок. Ломбарди та організаційно-економічні засади їхньої діяльності.	Case-study: «Можливості залучення фінансових ресурсів шляхом співпраці з фінансовими компаніями та іншими кредитними установами».
Організаційно-правові засади діяльності недержавних пенсійних фондів	Стан розвитку діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні. Правовий статус недержавних пенсійних фондів. Договірні відносини у фінансово-господарській діяльності недержавних пенсійних фондів.	Case-study: «Пенсійна реформа: нові можливості поліпшення пенсійного забезпечення».

Джерело: складено автором

– знання щодо загальних принципів побудови системи страхування; організаційно-правових засад надання послуг фінансовими компаніями, недержавними пенсійними фондами та іншими кредитними установами;

– уміння аналізувати сучасний стан та тенденції розвитку ринків фінансових послуг України; здійснювати юридичний супровід ризикового страхування, страхування життя та пенсій.

Наголосимо, що навчальна дисципліни «Практична діяльність на ринках фінансових послуг» забезпечує знання, навички, вміння не лише стосовно потенційної діяльності суб'єктів ринків фінансових послуг, а й щодо послуг та інструментів, які вони пропонують своїм

клієнтам. Для осіб вікової групи 60+ це створює сприятливі умови для їх соціальної активізації через залучення до роботи агентських мереж компаній, які пропонують відповідні послуги, що надасть можливість людям третього віку отримувати додатковий дохід.

2. Роль фінансового консалтингу в розвитку ринку фінансових послуг

Стосовно ролі фінансового консалтингу в контексті розвитку ринку фінансових послуг, то уточнимо, що під фінансовим консалтингом розуміють комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності фінансового управління з урахуванням використання усіх фінансових ресурсів клієнта.

Виділяють такі *види фахівців із фінансового консультування*:

– фінансовий консультант (аналітик), який здійснює всебічне дослідження діяльності компанії-клієнта, її фінансового стану і положення на ринку;

– ризик-аналітик проводить ризик-аудит діяльності організації, оцінку ризиків кредитних портфелів, перевірку кредитних досьє клієнта;

– оцінювач бізнесу, діяльність якого полягає у визначенні в грошовому вираженні вартості бізнесу в цілому, окремих активів, об'єктів інтелектуальної власності.

Фінансовий консалтинг спрямований на вирішення таких завдань: фінансові стратегічні завдання: максимізація прибутку підприємства, забезпечення інвестиційної привабливості підприємства, забезпечення фінансової стійкості в довгостроковому періоді; *поточні цілі (завдання)*: забезпечення збалансованості надходження грошових коштів (платоспроможності та ліквідності підприємства), забезпечення достатнього рівня рентабельності і продажів за рахунок гнучкої цінової політики і зниження витрат, запобігання банкрутству і відчутним фінансовим утратам.

Усі завдання тісно пов'язані між собою і вирішуються в рамках фінансової політики підприємства, що має такі складники: облікова політика; кредитна політика – політика у взаєминах з банками або по відношенню до кредитів узагалі; політика щодо управління витратами (метод регулювання витрат, класифікація витрат, частка постійних витрат у собівартості); податкова політика та податкове планування

(оптимізація податкових платежів); дивідендна політика; політика управління грошовими коштами (у тому числі оборотними активами); інвестиційна політика (найбільш ефективна з фінансового погляду).

Потреба у фінансовому консалтингу особливо актуалізується внаслідок невизначеності та ризиків у діяльності суб'єктів господарювання, що спричинило появу такої комплексної консультативної послуги, як *перевірка належної сумлінності* – Дью Ділідженс (Due Diligence, DueD, DDG), що передбачає вивчення організації, її загальної системи управління, фінансового менеджменту, аналіз наявних угод, договорів, фінансових звітів, зобов'язань, інвестиційних можливостей.

Види проведення Дью Ділідженс:

– фінансовий аналіз (financial due diligence), який дає висновок про здатність підприємства приносити дохід, забезпечувати прибутковість;

– податковий аналіз (tax due diligence) – детальний аналіз податкових ризиків, сум обчислених та сплачених податкових платежів та їхньої динаміки, показників податкової та (або) бухгалтерської (фінансової) звітності та їхньої динаміки; чинників, що впливають на формування податкової бази, на основі чого робиться висновок про тяжкість податкового навантаження на підприємство та можливість податкової оптимізації;

– правова експертиза (legal due diligence) документів на предмет відповідності діяльності фірми нормативним актам у сфері цивільного, трудового права тощо, у процесі якої надаються рекомендації щодо зміни редакції документації підприємства на відповідність чинним нормам юриспруденції [11].

Із метою визначення ризиків, що загрожують бізнесу, слід здійснити такі кроки: 1) *виявлення ризиків*: важливим є визначення чинників та подій, що можуть негативно вплинути на цілі компанії, бо ризики, які не будуть виявлені на цьому етапі, не зможуть бути мінімізовані в майбутньому; 2) *оцінка ризиків*: аналіз ризиків із метою визначення найбільш критичних із погляду вірогідності, втрат і, відповідно, найбільш пріоритетних, що дає змогу визначити вузький спектр потенціальних ризиків, на яких керівництву необхідно фокусуватися; 3) *управління ризиками*: розроблення заходів, що виключають або знижують рівень ризику, визначення попередніх строків упровадження та встановлення відповідальних, залучення додаткових ресурсів.

Уточнимо, що може бути створений спеціальний функціональний відділ із ризик-менеджменту фірми (підприємства), що має працювати як: інформаційно-аналітичний відділ (аналіз та експертне оцінювання ризиків та прогнозування їх розвитку; інформаційне забезпечення суб'єктів ризик-менеджменту тощо); відділ методичного забезпечення та планування управління ризиками (розроблення методики оцінки та моніторингу ризиків; складання планів; розподіл компетенції тощо); відділ контролю та моніторингу системи ризик-менеджменту (оцінювання стану функціонування системи управління ризиками та визначення напрямів удосконалення); відділ адміністрування ризиків та їх правового забезпечення (розроблення програм мінімізації ризиків та їх страхування; робота з претензіями споживачів та партнерів тощо).

Але наявність такого відділу вимагає суттєвого збільшення витрат фірми, тому реалізація функцій ризик-менеджменту може бути передана за межі організації (аутсорсинг). Організації може бути вигідніше (доцільніше) передати систему ризик-менеджменту або її окремі функції (наприклад, ідентифікація та оцінка ризику, управління окремими ризиками тощо) за межі організаційної структури. У практиці ризик-менеджменту такий «субпідряд» називають аутсорсингом управління ризиком (субпідрядниками зазвичай виступають фінансові консультанти, страхові компанії і брокери, банки та інші фінансові організації тощо).

Основні переваги аутсорсингу управління ризиками (risk management outsourcing): відчутна економія на витратах, пов'язаних із функціонуванням організаційної системи ризик-менеджменту, бо організація має можливість відмовитися від необхідності включення до штату посад, професійна діяльність за якими передбачає виконання функцій ризик-менеджменту, що, з одного боку, заощаджує бюджет організації, а з іншого – дає змогу користуватися послугами висококваліфікованих фахівців.

В умовах фінансової глобалізації важливу роль відіграє **консалтинг щодо аспектів фінансової безпеки** всіх суб'єктів економіки: домогосподарства, підприємства та держави. Умови досягнення фінансової безпеки держави впливають на регуляторні правила, яких мають дотримуватися як домогосподарства, так і фірми. Тому **консалтинг щодо аспектів фінансової безпеки** має ґрунтуватися на усвідомленні сутності та складників саме фінансової безпеки держави, яка має такі

характеристики: 1) це важливий складник економічної безпеки держави, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери; 2) це стан захищеності та стійкості розвитку фінансових відносин, що формуються на різних рівнях і в різних сферах фінансової системи, та досягається шляхом реалізації заходів із нейтралізації як внутрішніх, так і зовнішніх загроз.

Внутрішні загрози фінансовій безпеці України переважно породжуються:

- дезорганізацією фінансово-кредитної системи та послабленням її регулятивних функцій у сфері формування та виконання бюджету, цілеспрямованого інвестування пріоритетних галузей економіки, протидії інфляції, превенції втечі капіталу за кордон та створення передумов для розвитку підприємництва;

- зрушенням внутрішнього фінансового ринку та послабленням ролі внутрішніх соціально-економічних стимуляторів економічного зростання;

- криміналізацією економічних відносин, зростом корупції;

- збільшенням фінансових утрат унаслідок посилення соціальної напруженості в економічній сфері.

Серед основних причин виникнення зовнішніх загроз фінансовій безпеці в умовах інтернаціоналізації фінансової сфери слід, на нашу думку, виокремити такі:

- із метою оптимізації фінансового стану підприємства можуть утворюватися різні форми фінансово-промислових корпоративних об'єднань (ФПКО), що визначає розвиток процесу транснаціоналізації світового господарства на тлі зростання автономізації субдержавних суб'єктів (ТНК, ТНБ та ін.), що мають значну фінансову владу та істотний вплив на господарські комплекси окремих країн, і посилення конкуренції на міждержавному рівні;

- постійне зростання як самої маси, так і мобільності капіталів, що сприяє концентрації фінансових ресурсів на макро- і на мегарівні, в умовах посилення залежності національних економік від іноземного короткострокового спекулятивного капіталу, що зумовлює вразливість їхніх фінансових систем;

- висока ступінь мобільності та взаємозалежності фінансових ринків на основі новітніх інформаційних технологій;

- різноманіття фінансових інструментів та постійний їх динамізм;
- нестійкість світової фінансової системи, виникнення кризових явищ, неспроможність сучасних фінансових інститутів (світових включно) ефективно їх контролювати;
- взаємоперетинання внутрішньої та зовнішньої політики держав, які все більше залежать від світових фінансів, що спричиняє втрату національних пріоритетів у фінансовій сфері через просування іноземними партнерами вигідних переважно для них економічних проєктів та фінансових програм.

Зауважимо, що в науковій літературі визнано, що проявом концентрації і централізації капіталу є формування різноманітних форм фінансово-промислових корпоративних об'єднань (ФПКО), які можуть бути як національними, так і транснаціональними. Розрізняють як позитивні ефекти ФПКО: можливість масштабного виробництва товарів і надання послуг; сприяння розвитку галузей економіки і регіонів держави; створення нових робочих місць; ефективне використання ресурсів; підвищення інвестиційної активності; перспектива фінансування масштабних проєктів, так і негативні, що напряду зумовлені визначеними перевагами, а саме: концентрація значних фінансових ресурсів, що допускає їх контроль над галузями та регіонами та забезпечує можливість впливати на темпи розвитку національної економіки.

Метою створення ФПГ можна вважати: підвищення ефективності діяльності окремих підприємств – учасників групи на основі об'єднання та раціонального використання матеріальних, технологічних, фінансових та інформаційних ресурсів; розвиток наявних і створення нових економічних відносин; реалізацію інвестиційних проєктів; підвищення конкурентоздатності продукції; розширення ринків збуту та створення робочих місць; проведення активної товарної політики; забезпечення безперебійних поставок і збуту продукції; забезпечення структурної перебудови національної економіки, підвищення ефективності її управління, планування і регулювання; підвищення експортного потенціалу і конкурентоспроможності українських підприємств [12, с. 133].

В Україні господарські структури підпадають за неформальними ознаками під визначення промислово-фінансових груп, загальний інтеграційний ефект від яких досягається від двох видів синергійного ефекту: операційного (ефект агломерації, економія витрат на про-

ведення НДДКР, ефект комбінування і комплексного використання ресурсів, збільшення розміру ринкової ніші) і фінансового (створення податкових щитів, можливість купівлі компанії за ціною, нижчою від балансової, фінансова диверсифікація) а також формування інноваційно-інвестиційного потенціалу [13, с. 119–120].

Фінансові групи, що здійснюють діяльність у сфері банківських, страхових послуг та на ринку цінних паперів, у широкому розумінні являють собою об'єднання юридичних осіб, пов'язаних між собою через механізм контролю або впливу. Вони часто діють у декількох юрисдикціях і можуть поєднувати кілька відносно незалежних юридичних осіб. Для досягнення синергізму та економії коштів фінансові групи використовують низку юридичних осіб та структур і користуються відмінностями в їх оподаткуванні, контролі й регулюванні у різних секторах фінансового ринку та в різних країнах. Відповідно до стандартів IAIS, існують різні види фінансових груп, їх спектр – від національних однорідних груп до міжнародних неоднорідних фінансових конгломератів.

Система регулювання та нагляду за фінансовими групами розподіляється на два погляди щодо їхньої сутності:

- фінансова група вважається однією диверсифікованою економічною одиницею, яка об'єднує ризики;
- фінансова група складається з безлічі окремих юридичних осіб, виходячи з чого існуючі механізми контролю можна розділити на дві групи.

За комплексного (консолідованого) підходу вимоги до капіталу пред'являються до консолідованих активів і пасивів на рівні материнської компанії. Передбачається, що ці активи і пасиви вільно обертаються в межах групи. Зважений на ризик агрегований підхід передбачає, що вимоги до капіталу застосовуються до окремих регульованих компаній у межах фінансової групи. Основними результатами загальносвітових дискусій про специфіку злиттів та поглинань M&A (Mergers & Acquisitions) у сучасній економіці, про різні форми державного регулювання даних процесів є визначення, що це непросте об'єднання декількох майнових комплексів (підприємств) і трудових колективів й специфічне явище сучасної економіки пов'язане з корпоративною організацією капіталу з метою створення умов для економічної кон-

центрації. Злиттям (merger) називається об'єднання двох компаній із метою створення однієї, при цьому компанія, що поглинає, приймає зобов'язання та активи компанії, що поглинається. Для визначення угод такого типу використовується термін «статутне злиття» (statutory merger), що являє собою злиття двох компаній, в якому компанія-ціль стає дочірньою структурою чи частиною «дочки» материнської компанії, та субсидіарне злиття (reverse subsidiary merger), за якого дочірнє підприємство материнської компанії вливається до компанії-цілі.

Злиття відрізняється від консолідації (consolidation), що являє собою об'єднання підприємств, у якому компанії зливаються для утворення абсолютно нової компанії, тобто створюється нова юридична особа. Термін «поглинання» (takeover) є більш невизначеним та іноді має відношення лише до недружніх угод, в інших випадках він використовується для позначення як дружнього, так і недружнього поглинання.

Основним мотивуючим чинником злиттів і поглинань є синергійний ефект, що виражається у створенні додаткової вартості від цього інтеграційного процесу. М&А-транзакції поділяють на три види: горизонтальні (злиття двох конкурентів), вертикальні (об'єднання юридичних осіб, між якими існують чи можуть існувати правовідносини продавця і покупця) та конгломеративні (об'єднання компаній, які не є ні конкурентами, ні партнерами (покупцями, продавцями)). Існує поділ М&А на внутрішні (inbound), що передбачають придбання іноземною компанією національної компанії, та зовнішні (outbound) транзакції, коли національна компанія придбає іноземну компанію. В Україні переважно відбуваються inbound М&А.

Слід підкреслити, що рекомендації в рамках фінансового бізнес-консалтингу в умовах інтернаціоналізації фінансової сфери відносно використання операцій злиття та поглинання, що проведені з дотриманням вимог законодавства, а також прав та законних інтересів усіх учасників процесу, є такими, що розглядаються як цілком прийнятні інструменти розвитку бізнесу в усьому світі.

Висновки. Перспективи розвитку ринків фінансових послуг визначаються ефективністю державної регуляторної політики; функціональністю нормативно-правових актів, спрямованих на створення дієвого механізму державного регулювання та нагляду; зниженням витрат

діяльності, спричинених надлишковим та неефективним державним регулюванням; забезпеченням конкуренції на ринку; запобіганням діяльності недобросовісних компаній; скоординованістю із сучасними процесами реформування та дерегуляції економіки України та вирішення питань фінансової інклюзії суспільства.

Успішність фінансової інклюзії зумовлена як підвищенням рівня фінансової грамотності населення, так і розвитком фінансового консалтингу. Фахівці з фінансового консалтингу надають допомогу у вирішенні таких основних завдань, як: формування фінансової політики; проведення фінансової експертизи; пошук джерел фінансових ресурсів; аналіз і підвищення поточної фінансової ефективності діяльності суб'єктів господарювання; зміцнення фінансового становища, досягнення фінансової стійкості і незалежності суб'єктів господарювання; оптимізація управління капіталом організації; оптимізація фінансових відносин із клієнтами і кредиторами, з господарюючими суб'єктами, державними органами; оптимізація управління податками, бухгалтерського та управлінського обліку; упровадження передових методів фінансового менеджменту в умовах невизначеності та ризиків.

Список використаних джерел:

1. Pearce, D. (2011) Financial inclusion in the Middle East and North Africa : Analysis and roadmap recommendations.
2. De Koker, L., Jentzsch, N. (2011) Financial Inclusion and Financial Integrity: Aligned Incentives? Shadow 2011: The Shadow Economy, Tax Evasion, and Money Laundering: Proceedings of the 2011 Shadow Conference, University of Münster, Münster, Germany.
3. Anzoategui, D., Demirgüç-Kunt, A., Martinez Peria, M.S. (2011) Remittances and Financial Inclusion: Evidence from El Salvador. Policy Research Working Paper 5839, World Bank, Washington, DC.
4. Aggarwal, S., and Klapper, L. (2012) Designing Government Policies to Expand Financial Inclusion: Evidence from around the World. Unpublished working paper, World Bank, Washington, DC.
5. Ghani, Z. A. (2009) Scaling up financial inclusion through branchless banking. Remarks at the Microfinance Policymakers Forum «Scaling up Financial Inclusion through Branchless Banking», Kuala Lumpur, BIS Review 162.
6. Gokarn, S. (2011) Financial inclusion – a consumer centric view. VIth Narayanan Memorial Lecture, Kumbakonam, 21 March.
7. Проєкт НБУ з підвищення фінансової грамотності населення України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=17568900&cat_id=3115911 (дата звернення: 15.10.2021).

8. Фульчери Б.Р. Геоэкономический фактор в финансовых отношениях с зарубежными странами. URL: www.archipelag.ru/geoeconomics/osnovi/geoeconomics/factor/ (дата звернення: 15.10.2021).

9. Україна піднялася з останнього місця в глобальному рейтингу фінансової грамотності. URL: <https://finance.liga.net/ua/ekonomika/novosti/ukraina-podnyalas-s-poslednego-mesta-v-globalnom-reytinge-finansovoy-gramotnosti> (дата звернення: 15.10.2021).

10. Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року – курс на сталий розвиток інновацій, кешлес та фінансову грамотність. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-rozvitku-fintehu-v-ukrayini-do-2025-roku--kurs-na-staliy-rozvitok-innovatsiy-keshles-ta-finansovu-gramotnist> (дата звернення: 15.10.2021).

11. DUE DILIGENCE. URL: http://ukragencia.org/?page_id=110 (дата звернення: 15.10.2021).

12. Барановський О.І., Барановська В.Г. Сутність і різновиди фінансово-промислових корпоративних об'єднань. *Вісник університету банківської справи Національного банку України*. 2008. № 3. С. 133.

13. Кокошинський В.В. Удосконалення теоретико-методологічних засад функціонування промислово-фінансових груп у системі регулювання економіки. *Економіко-математичне моделювання соціально-економічних систем*. 2008. Вип. 13. С. 119–120.